

MUZЕЙ QANUNVERİCİLİYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

Mayın 18-i Beynəlxalq Muzeylər Günüdür. 1992-ci ildən başlayaraq bu əlamətdar gün müəyyən mövzuya həsr edilir. Bu il bayram «Sürətlə dəyişən cəmiyyətlərdə muzeylərin rolunu» mövzusunda həsr olunub. Muzeylərin genişlənən sosial funksiyalarını nəzərə alaraq, biz bu elm və mədəniyyət ocaqlarının fəaliyyətini biliklər cəmiyyətinin formalaşmasının tərkib hissəsi kimi araşdırırıq. Bu gün yalnız elm və təhsilin inteqrasiyası haqqında deyil, bu termini genişləndirərək elm, təhsil və mədəniyyətin inteqrasiyası haqqında danışmalıyıq. Bu baxımdan elmi qurumlar, təhsil müəssisələri və mədəniyyət ocaqları (muzeylər, qoruqlar, teatrlar və s.) arasında əməkdaşlıq ön plana çıxır.

Son onilliklər dünyada muzeylərin fəaliyyətindən bahs edərkən, «muzey menecmenti» və «muzey marketinqi», PR və «fandreyzing» anlayışları geniş istifadə olunur. Bəli, muzeylər qeyri-kommersiya təşkilatlarıdır, amma bu müəssisələrin əlavə gəlirləri nə qədər çox olarsa, muzeylərə dəstək olan insanların cəvrası nə qədər çox genişlənərsə, cəmiyyətlərin mədəni inkişafı, maariflənməsi, həmçinin mədəni irsin beynəlxalq miqyasda təbliğinə yönələn təşəbbüslər və layihələrin həyata keçirilməsi üçün bir o qədər çox imkanlar yaranar.

Hər bir sahədə olduğu kimi, muzey fəaliyyətində də müvafiq hüquqi baza müəyyənləşdirir və tənzimləyir. Təbii ki, söhbət muzeylərdən gedirsə, araşdırma ölkəmiz «Muzeylər haqqında» Qanunu ətrafında aparılır, paralel olaraq isə tədqiqatda digər qanunlarda bu sahəyə aid maddələr cəlb edilir. Azərbaycan Respublikasının «Muzeylər haqqında» Qanunu rəhbərliyin hər iki dövründə muzey quruluşuna böyük önəm verən, bir sıra muzeylərin açılışında şəxsən iştirak edən görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev tərəfindən 2000-ci il martın 24-də imzalanıb. Son 25 ildə isə muzeylərin sosial funksiyalarına o qədər genişlənib ki, bu müəssisələr ictimai həyatın önəmli bir parçasına çevrilib. Dünya muzeylərinin fəaliyyətində baş verən əsaslı dəyişikliklər o qədər nəzərə çarpırdı ki, son 50 ildə yalnız cüzi dəyişikliklərə məruz qalan «muzey» termini 2022-ci ildə ICOM-un Baş konfransında dəyişdirilərək bu prosesin iştirakçısı olan müxtəlif ölkələrin rəyinə görə, yaranan realiaqlara qismən də olsa, uyğunlaşdırılıb.

Yeni tərifə nəzər salaq: «Muzey daimi fəaliyyət göstərən, cəmiyyətə xidmət edən qeyri-kommersiya təşkilatıdır. Muzey maddi və qeyri-maddi irsin tədqiqi, toplılması, mühafizəsi, izahı və nümayişi ilə məşğul olur. İctimaiyyət üçün açıq, əlçatan və inklüziv muzeylər müxtəliflik və dayanıqlılığa təkan verir. Muzeylər etik və peşəkar davranır, icmaların iştirakı ilə fəaliyyət göstərir, tədris, əyləncə, düşüncə və bilik mübadiləsinə yönələn müxtəlif təcrübələr təklif edir».

Bələliklə, ilk dəfə muzey termininə müasir tələblərə uyğun olaraq «əlçatanlıq», «inklüzivlik», «dayanacaqılıq» və «etik» sözləri daxil edilib.

Bu baxımdan Azərbaycan qanunvericiliyində mövcud olan boşluqlar aradan qaldırılmalı, mədəni irs və muzey işinə dair qanunlar

18 MAY Beynəlxalq Muzeylər Günü

müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Məsələn, ələ ilk dəyişiklik «muzey» tərifindən başlamaqlıdır. «Muzeylər haqqında» Qanunun 1-ci Maddəsində qeyd edilir ki, «muzey maddi mədəniyyət abidələrinin kompleksləşdirilməsi, mühafizəsi, öyrənilməsi, kütləvi nümayişinin və təbliğinin həyata keçirildiyi mədəniyyət, elmi tədqiqat müəssisəsidir». Təbii ki, son onilliyin tendensiyalarına əsasən bu tərif genişləndirilməli, burada təkcə maddi deyil, həmçinin qeyri-maddi mədəni irs də nəzərdə tutulmalıdır. Sözügedən maddənin muzey fəaliyyətinə aid hissəsində də qeyri-maddi nümunələr öz əksini tapmalıdır.

Qeyd edək ki, «Muzeylər haqqında» Qanunda «turizm» sözüna ümumiyyətlə rast gəlinmir, yeni turizmin inkişafında muzeylərin yeri müəyyənləşdirilməyib, halbuki muzeylər xüsusi mədəni-dərketmə turizminin başlıca iştirakçılarıdır. Bu hal «Mədəniyyət haqqında» Qanunda da nəzərə çarpır. Məsələn, sözügedən sənədin 20-ci Maddəsində mədəniyyət sahəsinə əhatə edən münasibətlərin bir sıra qanunlarla tənzimlənməsi qeyd olunur, amma bu sənədlərin arasında «Turizm haqqında» Qanun yoxdur.

«Muzeylər haqqında» Qanunda bildirilir ki, dövlət və xüsusi mülkiyyətdə fəaliyyət göstərən muzeylərə yanaşı bələdiyyə, yeni yerli özünüidarəetmə orqanlarının mülkiyyətində də fəaliyyət göstərən muzeylər var. Burada biz bələdiyyələrin fəaliyyətində dair qanunvericilik aktları ilə paralellər aparırıq, çünki respublikada bələdiyyələr demək olar ki, muzeylərə bağlı heç bir iş aparmır. Bu, çox böyük boşluqdur, çünki digər ölkələrdə, məsələn, ələ qonşu Türkiyə Cümhuriyyətində bələdiyyələr muzeyləri, ümumilikdə turizm işinin idarəedilməsi ilə əlaqədar çoxsaylı layihələr həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının «Bələdiyyələrin statusu haqqında» və «Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» qanunlarında «muzey» və «turizm» sözlərinə ümumiyyətlə rast gəlinmir. «Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında» Qanunda isə yalnız «turizm xidmətləri göstərən şəxslər» haqqında qeyd var.

Bələdiyyələrin turizmin inkişafı sahəsində fəaliyyətini aydınlaşdırmaq üçün bu qurumların işini tənzimləyən hüquqi sənədlərə nəzər yetirmək mütləqdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 144-cü Maddəsində bələdiyyələrin səlahiyyətlərinə digər lə yə naşə yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının, yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının və yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsi daxildir. Həmçinin qeyd olunur ki, bələdiyyələr qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən əlavə səlahiyyətlər də verilə bilər.

«Bələdiyyələrin statusu haqqında» Qanunun müvafiq maddələrində bu qurumlar tərəfindən həyata keçirilən yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının sahələri arasında mədəniyyət sahəsi, mədəniyyət müəssisələrinin inkişafına yardım göstərilməsi, tarix və mədəniyyət abidələrinin saxlanması da qeyd olunur. Həmçinin yerli iqtisadi inkişaf və ekoloji proqramların həyata keçirilməsi də nəzərdə tutulur. Hesab edirik ki, bura müasir realiaqlar və çağırışlar nəzərə alınıb. Hələlik turizm sahəsinə əhatə alması bir daha turizmin nəşəli, yerli muzeylərə iş də daxil edilməlidir.

«Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında» Qanunun 7-ci Maddəsində yerli büdcənin gəlirləri formalaşdırın bezi bəndlərin (məsələn, kurort və mehmanxana rüsumunun və s.) turizm sahəsinə aid olması bir daha turizmin əhəmiyyətini və mövcud qanunvericilikdə bu sahə ilə bağlı boşluqları aradan qaldırılması məsələsinə aktual edir. Boşluqlar həmçinin, «Turizm haqqında» Qanunda da aradan qaldırılmalıdır.

Yerli özünüidarəetmə qurumları müxtəlif layihələrə həyata keçirməklə və ya müvafiq layihələrdə iştirak etməklə turizmin bir çox növünün, o cümlədən mədəni-dərketmə turizminin inkişafına təkan verə bilər. Mədəni-dərketmə turizminin və ümumilikdə kreativ iqtisadiyyatın inkişafında muzeylərin rolu danılmazdır. Düşünürük ki, dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, bələdiyyələr Azərbaycanda şəhər tarixi muzeyləri, ekomuzeylər və «Yaşıl yolların» yaranması prosesində bilavasitə təşəbbüskar və iştirakçı qismində çıxış edə bilər.

«Muzeylər haqqında» Qanunda müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, muzeylərin gəlirlərinə dair məsələlərə də aydınlıq gətirilməlidir. Məsələn, 2000-ci ildə sə-

nədə yuxarıda qeyd etdiyimiz «fandreyzing»lə bağlı məsələyə aid hissə var idi. «Muzeylərə dövlət qayğısı» adlı 22-ci Maddənin üçüncü hissəsində qeyd olunurdu ki, «dövlət muzeylərinin inkişafına yönəldilmiş vaxtaşırı subsidiyalara, xeyriyyəçilik və sponsorluğa görə hüquqi və fiziki şəxslər həmin məqsəddə yönəldikləri vəsait həcmində vergidən azad olunurlar». Bu bənd muzey marketinqini və fandreyzing sahələrinin inkişafına böyük təkan verə bilər. Lakin qanunun qəbul olunmasından heç iki il keçməmiş həmin hissə 22-ci Maddədən çıxarılıb. Fikrimizə, bu hissənin mövcudluğu «Muzeylər dostları» klublarının yaranmasına, sponsorların muzeylərə gəlişinə, əlavə maliyyə gəlirlərinin əldə olunmasına əhəmiyyətli təkan verə bilər. Bir sözlə, qanuna bu kimi bəndlərin əlavəsi muzeylərin inkişafında müsbət rol oynaya bilər.

Qanuna daha iki dəyişiklik 2007-ci il iyununda və 2025-ci ilin fevralında edilib. Bu dəyişikliklər muzeylərin səlahiyyətlərini genişləndirmək əvəzinə dər çərçivəyə salır, maliyyə vasitələrindən istifadə etmək səlahiyyətlərini daha da azaldır. Fikrimizə, qanunvericilikdə edilən bu cür dəyişikliklər muzey idarəetməsinə (menecmenti) və marketinq sahələrinin inkişafına maneələr yaradır, çünki muzeylər əldə etdikləri gəlirlərin lazımı istiqamətdə istifadə edə bilməyəcəklərsə, hansı idarəetmə qaydalarının tətbiqindən söhbət gedə bilər? Məlum olduğu kimi, idarəetmənin dörd əsas funksiyası var: planlaşdırma, təşkilat, motivasiya və nəzarət. Əgər muzeylər operativ qərarlar verib fəaliyyətlərini lazımı vəsaitdə qura bilməyəcəklərsə, hansı motivasiya və planlaşdırma danışıq ola bilər?

Digər mühüm məsələ isə işğal zamanı Azərbaycandan çıxarılan muzey sənətlərinin qaytarılması məsələsinin qanunvericilikdə öz əksini tapmasıdır. Məsələn, «Mədəniyyət haqqında» Qanunun 52-ci Maddəsinin 3-cü bəndində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisindən qeyri-qanuni yolla çıxarılmiş milli mədəni irsin nümunələri yerləşdirilə bilər, yərdən, çıxarılğı vaxtdan və şəraitdən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasına qaytarılmalıdır.

dir. Bu məqam «Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında» Qanunun 18-ci Maddəsində də öz əksini tapır.

2022-ci ildə ICOM-un Baş konfransında «muzey» termini dəyişdirilərkən bu məsələ geniş müzakirə edilib, lakin əməli nəticə əldə olunmayıb. Hətta ictimaiyyət qeyd edilib ki, yeni «muzey» tərifində inkişafda olan ölkələrin muzeyləri üçün böyük əhəmiyyət kəşb edən «repatriasiya», «dekolonizasiya» və «restitusiya» terminləri yoxdur, iştirakçıların bir qismi isə yeni tərifin heç də proqressiv olmadığını və böyük gəzəş nəticəsində qəbul edildiyini bildiriblər. Məsələn, müzakirələrdən sonra Keniya təmsilçisi olan ICOM-un Beynəlxalq komitəsinin spikeri Mutoni Tanqva bildirib ki, yeni tərifə «deaksessiya» termini daxil edilməyib, halbuki sözügedən termin sənət əsəri və ya artefaktın muzey kolleksiyasından həmişəlik çıxardılaraq yarıdıldığı yə qaytarılması prosesini əks etdirir, bu isə əvvəllər müstəmləkə olmuş, indi isə müstəqillik qazanmış dövlətlər üçün böyük əhəmiyyət kəşb edir.

Fikrimizə, yuxarıda sadalanan terminlər Azərbaycanda qeyd olunduca aktualdır, çünki xalqımızın mədəni sərvətləri bir sıra ölkələrin muzeylərində saxlanılır, işğal zamanı isə talan edilib və ya erməniləşdirilib. Bu məsələ mütləq Azərbaycandan müvafiq hüquqi sənədlərdə, xüsusi də «Muzeylər haqqında» Qanununda öz əksini tapmalıdır.

Bundan əlavə, «Mədəniyyət haqqında» Qanunda dövlət monitorinqi, statistika və elektron bazaların yaradılması ilə bağlı maddələr var. Bu məsələ «Muzeylər haqqında» Qanunda da öz əksini tapmalıdır, çünki ölkə üzrə muzey fəaliyyətinin hazırkı vəziyyətini öyrənmək üçün mütləq həqiqi monitorinq təşkil edilməlidir. Bununla bağlı bizim «Azərbaycanda muzey fəaliyyətinin monitorinqi» layihə-miz illərdən öncə müxtəlif mənbələrə təqdim olunub...

Respublikanın yeni «Turizm haqqında» Qanunu 2021-ci ilin dekabrında qəbul edilib. Təbii ki, burada artıq dövrümüzün realiaqlarına uyğun məsələlər daha geniş şəkildə əks olunub. Məsələn, sənədə kreativ iqtisadiyyatın inkişafına dair məqamlar, bazar tələblərinə uyğun yeni məhsulların yaradılması, turizm sahəsində əlverişli investisiya mühitinin yaradılması, marketinq və kommunikasiya strategiyaları haqqında maddələr var. Bütün bu məsələlər müasir muzey fəaliyyətinə də aiddir.

Ümumiyyətlə, qanunların arasında nə qədər sıx bağlılıq olsa, bir o qədər hüquqi-normativ baza təkmilləşir və ən asanlıqla işləyir. Yuxarıda sadalananları nəzərə alaraq, «Muzeylər haqqında» Qanun mütləq şəkildə muzey müəssisələrinin bilavasitə iştirakı ilə müasir muzey fəaliyyəti tendensiyalarına uyğun yenilənməlidir. Təbii ki, yeni qanunların işlənilməsi vaxt və kollektiv əmək tələb edir. Son illər ərzində ICOM tərəfindən qəbul edilən strategiyalar təhlil edilərək nəzərə alınmalı, küçə muzeylərinin fəaliyyəti dünya təcrübəsinə, yaranan yeni realiaqlara uyğunlaşdırılmalıdır. Bütün bu təşəbbüslər gələcək nəsillərin mədəni inkişafı, maarifləndirilməsi işinə öz müsbət təsirini göstərəcəkdir.

Nəzrin CƏFƏROVA,
sənətdənlik üzrə
fəlsəfə doktoru.